

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 339.9.01

Мірясов Ю.О.,кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
і економічних методів управління,*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна***Яхно Б.П.,**

аспірант,

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна***Miriasov Yurii,**

PhD, Associate Professor,

Associate Professor of Economic Theory
and Economic Management Department,
*V.N. Karazin Kharkiv National University***Iakhno Bogdan,**

PhD,

V.N. Karazin Kharkiv National University

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕКОНОМІЧНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВИ

Мірясов Ю. О., Яхно Б. П. Методологічні підходи до визначення поняття економічного суверенітету держави. У статті висвітлено поняття економічного суверенітету держави як окремої категорії. Розглянуто трактування поняття економічного суверенітету держави з погляду різних юридичних, економічних та політичних вчень, а також трактування Організації Об'єднаних Націй, Організації економічного співробітництва і розвитку та інших міжнародних організацій. Проведено порівняння політичного суверенітету держави й економічного суверенітету держави та визначення головних відмінностей із боку національних та зовнішніх аспектів, сформульовано визначення економічного суверенітету держави, надано розмежування формального суверенітету держави і фактичного суверенітету держави та їх тлумачення. Дані категорії є першим кроком у складанні понятійного апарату економічного суверенітету держави.

Ключові слова: економічний суверенітет, суверенітет держави, національні аспекти, зовнішні аспекти, формальний суверенітет, фактичний суверенітет.

Мірясов Ю.А., Яхно Б.П. Методологические подходы к определению понятия экономического суверенитета государства. В статье освещено понятие экономического суверенитета государства как отдельной категории. Рассмотрены трактовки термина экономического суверенитета государства с точки зрения различных юридических, экономических и политических учений, а также трактовки Организации Объединенных Наций, Организации экономического сотрудничества и развития и других международных организаций. Проведено сравнение политического суверенитета государства и экономического суверенитета государства и определены главные отличия со стороны национальных и внешних аспектов, сформулировано определение экономического суверенитета государства, представлено разграничение формального суверенитета государства и фактического суверенитета государства и их толкование. Данные категории являются первым шагом в составлении понятийного аппарата экономического суверенитета государства.

Ключевые слова: экономический суверенитет, суверенитет государства, национальные аспекты, внешние аспекты, формальный суверенитет, фактический суверенитет.

Miriasov Yurii, Iakhno Bogdan. Methodological approaches to the definition of the concept of economical sovereignty of the country. At the present stage, the conditions of sustainable social and economic development include the strengthening of the role of the country as a subject of economic power. The development of the country is increasing the influence of factors of both international and national character, positive and negative, global

integration processes, the movement of huge financial flows in the global economy, the deepening of crisis processes between countries. Under the influence of global trends, global integration of the world economy, the blurring of the boundaries of national economies is observed. The economic structure of countries becomes dependent on the economic mechanisms of international cooperation. International trade and financial organizations impose not only the image of economic relations, but also social and economic policies of countries, which leads to economic dictates and national economy control. This article shows review of interpretations of the term of economic sovereignty of the country from the point of view of various legal, economic and political studies, as well as review of interpretations of the United Nations, the Organization for Economic Cooperation and Development and other international organizations, the political sovereignty of country and the economic sovereignty of country are compared and the differences between national and external aspects are determined, formulated definition of economic sovereignty of country, added the distinction between the formal sovereignty of country and the actual sovereignty of country and their interpretation. Novelty of work connected with the fact that the concept of “economic sovereignty” is practically not developed in the constitutional law, moreover, it is already actively used in economics, as well as in a number of regulatory and legal acts. Accordingly, the definitions proposed by the author, the approaches to the classification of economic sovereignty, the systematization of threats to economic sovereignty, the tools of legal regulation in order to ensure and protect economic sovereignty represent a novelty in economic science.

Key words: economic sovereignty, sovereignty of country, national aspects, external aspects, formal sovereignty, actual sovereignty.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У середині ХХ ст. поняття суверенітету визначалося як незалежність держави у її праві на власний розсуд розв'язувати свої внутрішні та зовнішні проблеми, без утручання в них будь-яких інших держав. Згідно із загальноприйнятим визначенням, суверенітет є необхідною політичною та юридичною ознакою держави [1, с. 122].

Сучасний етап світового розвитку характеризується процесами інтеграції економічного, політичного та культурного життя, який надає нові можливості людству і породжує нові виклики. Глобалізаційні процеси істотно змінюють пріоритети, завдання і регуляторну спроможність окремих суб'єктів світової економіки. У зв'язку із цим важливою умовою безпечного розвитку держав є набуття окремою державою певного напрямку в траєкторії економічного розвитку в процесі глобалізаційних та інтеграційних змін, що дасть змогу кожній окремій державі як окремому суб'єкту виконувати певну економічну роль. У ХХІ ст. у світі виникло багато нових можливостей істотно впливати на господарства, міжнародні організації, держави та їхній економічний суверенітет загалом. Економічний суверенітет трактується з позицій різних підходів, а іноді взагалі стає питання його існування як окремої категорії.

Огляд (аналіз) останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Тенденції соціально-економічного розвитку держави та збереження суверенітету висвітлено в роботах таких зарубіжних дослідників, як Л. Бріттан [2], І. Кларк [3], Е. Кофман [4], С.Д. Краснер [5], Ж. Крейжен [6], М. Ньюман [7], Р. Робертсон [8] та ін. Різноманітні аспекти дослідження проблем реалізації економічного суверенітету в умовах поглиблення інтеграції знайшли відображення у працях цілої низки вітчизняних науковців, зокрема А. Гриценка [9], І. Левина [10], Н. Пастухова [11], А. Фоміна [12], М. Єршова [13] та ін. Але, незважаючи на наявні теоретичні та практичні досягнення щодо пошуку нової парадигми економічного розвитку держав та збереження економічного суверенітету, існує необхідність у подальшому і більш поглибленому розгляді цього питання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Виникненню концепту «суверенітет» і його еволюції присвячено велику кількість наукових праць, у тому числі з історії політичних і правових вчень. Відзначимо, що в політико-правових науках найбільшого поширення набула класифікація суверенітету за суб'єктами, наприклад державний, народний, національний суверенітет. Хоча існують і інші критерії класифікації суверенітету, зокрема за об'єктом. У силу масштабу і значущості економічної сфери, а також з урахуванням процесів глобалізації й актуалізованих нею проблем особливої гостроти набувають питання забезпечення економічного суверенітету.

Виділення «політичного» й «економічного» складників суверенітету робилося і раніше, наприклад класиком радянського державного права і фахівцем у сфері питань суверенітету І.Д. Левиним. Він писав, що політична незалежність створює відносно найкращі умови для боротьби держави за зміцнення своїх економічних позицій, чим, своєю чергою, створюється більш надійна основа і для політичної незалежності, тобто забезпечується більш повна реалізація суверенітету, який потрібно розуміти діалектично у взаємозв'язку економічного базису і політичної надбудови [10, с. 78].

Термін «політичний суверенітет» використовувався деякими авторами і розуміється по-різному. Як один із варіантів розуміння терміна «політичний суверенітет» можна розглядати право держави визначати і реалізовувати основні напрями зовнішньої та внутрішньої політики. Економічна політика – складова частина політики держави, а через економічний суверенітет логічно розглядати як окремих випадок політичного суверенітету. Однак у прикладному аспекті економічний суверенітет виходить за межі політичного, оскільки включає в себе необхідну економічну самодостатність країни.

Деякі юристи, котрі займаються конституційним правом, наприклад Н.Б. Пастухова, скептично ставляться до терміна «економічний суверенітет», уважаючи за необхідне протидіяти небезпечним спробам «приписати» суверенітет будь-яким іншим суб'єктам (суверенітет

республіки, регіону, особистості і т.д.), відкривають простір для конкуренції найрізноманітніших «суверенітетів» (економічного, політичного, духовного). Н.Б. Пастухова підкреслює, що розглядати суверенітет необхідно тільки у взаємозв'язку з державою [11, с. 362-363].

Варто зазначити, що взагалі юристи-конституціоналісти говорять про суверенітет в економічній сфері, а серед суверенних ознак держави називають наявність державної власності й управління її об'єктами, затвердження державного бюджету. Таким чином, насправді, фактично говорять про економічний суверенітет держави, використовуючи інші словесні конструкції. Звісно ж, вони часто уникають використання терміна «економічний суверенітет» із двох причин: по-перше, у силу того, що він поки що не знайшов загального визнання в юридичній науці, а по-друге, через побоювання «розмноження» видів суверенітету понад класично прийнятій тріаді «державний – народний – національний», незважаючи на те, що «розмноження» не відбувається, оскільки економічний суверенітет виділяється за іншим критерієм.

Стосовно до економічного суверенітету, головне, що зумовлює його виділення, – це якраз можливість проаналізувати певні проблеми та шляхи їх вирішення, уникаючи використання раніше прийнятих термінів. Так, багатьох юристів, що займаються питаннями суверенітету, за фіксацією його констатації в Конституції з поля зору зникали концептуальні питання: чи можна вважати суверенними держави, пов'язані в своїй економічній політиці міжнародними зобов'язаннями, термін дії яких значно перевищує термін повноважень обраної влади, причому не тільки міжнародними договорами, а й різними інвестиційними та концесійними угодами, що обмежують можливість держави повноцінно розпоряджатися фінансовими або природними ресурсами, міжнародними кредитами, отриманими під умову проведення певного економічного і політичного курсу? чи можна вважати справді суверенними держави, чії центральні банки, що є умовно «незалежними», реально є в значною мірою непідконтрольними ні народу, ні його представникам у парламенті і проводять несуверенну фінансову політику? чи можна вважати суверенними держави, повністю вбудовані в іноземні технологічні ланцюжки, котрі займають у них місце виробника продукції з низькою доданою вартістю або прив'язані до зарубіжних стандартів і комплектуючих, до зарубіжних платіжних систем і програмних продуктів, або країни, котрі потрапили в односторонньо незбалансовану залежність від імпорту і т.п.?

В економічній та іншій суспільствознавчій науковій, а також публіцистичній літературі використовуються термін «економічний суверенітет» і терміни, що позначають його окремі елементи: «фінансовий суверенітет», «ресурсний суверенітет», «енергетичний суверенітет», «технологічний суверенітет», «інформаційний суверенітет» і т.п., зокрема концепт «економічний суверенітет» набув поширення в Китаї в контексті проблематики економічної безпеки держави [12]. Таким чином, якщо категорія «суверенітет» отримала основний розвиток у політичних і правових науках, то «економічний суверенітет» стає категорією політекономічною, а також геоелекономічною, оскільки, як вірно пише М.В. Єршов, «економічні механізми в даний час дають змогу досягати тих цілей щодо встановлення

«трансгосподарного контролю» над різними секторами економіки й окремими країнами, який раніше забезпечувався лише силовими методами, що надає економічним важелів геополітичне значення» [13, с. 4].

Зазначені вище терміни і близькі до них використовуються і в юридичній літературі, наприклад «податковий суверенітет», «бюджетний суверенітет», «фіскальний суверенітет», «митний суверенітет» та ін. Зустрічається в юридичній літературі і сам термін «економічний суверенітет» – частіше в міжнародно-правових, але також в конституційно-правових роботах.

Із міжнародних актів, які фактично визнають економічний суверенітет, відзначимо, зокрема, Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН, згідно з якою народ має право на невід'ємний суверенітет над своїми природними багатствами [14]; Хартію економічних прав і обов'язків держав, котра передбачає, що кожна держава має право в межах своєї юрисдикції регулювати і контролювати діяльність транснаціональних корпорацій, а також «має суверенне право вибирати економічну систему згідно з волею свого народу...» [15]. У міжнародних актах і документах йдеться і про інші окремі елементи економічного суверенітету, наприклад термін *tax sovereignty* використовується в документах Організації економічного співробітництва і розвитку. Таким чином, можна визначити ключові розбіжності між політичним суверенітетом держави й економічним суверенітетом держави, котрі наведено в табл. 1.

У неюридичній літературі чіткої дефініції терміна «економічний суверенітет» зазвичай не дається, він часто розглядається як щось свідомо зрозуміле, визначення сутності чого є зайвим. Немає єдиного розуміння й термінів, що позначають його окремі елементи, наприклад існують різні підходи до розуміння терміна «податковий суверенітет» [16]. Іноді дослідники все ж намагаються докладніше розшифрувати поняття «економічний суверенітет», а також поняття, що позначають його елементи.

При цьому відомі спроби дати визначення «економічного суверенітету» представляються в більшості своїй неповними або як мінімум невідповідними для цілей конституційно-правового аналізу. Наприклад, економічний суверенітет визначається як «верховний контроль держави над найголовнішими галузями економіки та зниження залежності країни від світових катаклізмів» [12]. Але, по-перше, для юристів-конституціоналістів важливий не тільки сам контроль, а й збереження суверенної можливості контролю; по-друге, поняття «найголовніші галузі економіки» розпливчасте. Суперечливим є й використання словосполучення «зниження залежності», оскільки останнє описує процес, а економічний суверенітет – це стан, тоді як зниження залежності може ілюструвати процес боротьби за економічний суверенітет, за його забезпечення. Аналогічно чисто економічним і не відповідним до цілей конституційно-правового аналізу уявляється й таке визначення: економічний суверенітет – власність народу на своє національне багатство, на основі якої уповноважені ним органи самостійно здійснюють регулювання економіки та зовнішньоекономічної діяльності перш за все в інтересах найманого працівника [17, с. 180-184].

Пропонуються визначення економічного суверенітету в юридичній науці, наприклад: верховенство держави на всій його території і відповідне

Порівняння політичного суверенітету держави й економічного суверенітету держави

Політичний суверенітет держави	Економічний суверенітет держави
Національні аспекти	
а) верховенство державної влади, тобто її поширення на всіх осіб на території даної країни. Забезпечується за допомогою законів (державних приписів) і апарату влади; б) самостійність державної влади, її незалежність від інших влад на території даної країни	а) право на розпорядження природними ресурсами і багатствами, які перебувають на території цієї держави (у тому числі в її територіальному морі), і всієї економічної діяльності (внутрішньої і зовнішньої) цієї держави; б) право на розпорядження природними ресурсами, багатствами й усією економічною діяльністю у виключній економічній зоні та на континентальному шельфі; в) право на розпорядження біологічними ресурсами, що знаходяться як на своїй території у виключній економічній зоні та на континентальному шельфі, так і переданих на управління іншим державам
Зовнішні аспекти	
а) самостійність державної влади та її незалежність від інших влад за межами території даної країни; б) законотворча монополія. Ніхто інший, окрім держави, не може видавати на території даної країни загальнообов'язкові приписи (закони)	а) справедлива частка держави від участі в міжнародному економічному співробітництві, відповідно до якої міжнародне економічне співробітництво, яке ґрунтується на рівноправ'ї держав, має здійснюватися відповідно до принципів недискримінації, взаємної вигоди і найбільшого сприяння слаборозвинених країн; б) справедлива частка держави від освоєння, використання й експлуатації об'єктів, знайдених на нейтральній або нічийній території, відповідно до якої освоєння, використання та експлуатація цих об'єктів, які є надбанням усіх держав, не можуть бути залишені на розсуд окремих держав

підпорядкування владі держави всіх осіб і організацій у межах державної території в економічній сфері [18]; сукупність юридичних правил, які встановлюють взаємні зобов'язання держав, які гарантують для кожного з них і всіх разом суверенне право вільно розпоряджатися своїми ресурсами, багатствами й усією економічною діяльністю і суверенне право на рівноправну участь у міжнародних економічних відносинах [19, с. 52-53]. Найбільш сприятливим для цілей конституційного права є визначення Н.В. Омелехіної: «У внутрішньодержавній сфері економічний суверенітет виступає як верховенство і самостійність публічної політичної влади в рішенні питань організації державного господарства й управління ним. Внутрішній економічний суверенітет держави визначається, по суті, предметом ведення організації державної влади у внутрішньоекономічній сфері. Зовнішній прояв державного економічного суверенітету визначається компетенцією організації державної влади у сфері міжнародних економічних взаємодій» [20]. Дане визначення вже більшою мірою конституційно-правове, ніж теоретико-правове та міжнародно-правове, оскільки розкриває і внутрішнє, і зовнішнє прояви економічного суверенітету. Однак і це визначення не є бездоганим. По-перше, хоча слово «економіка» етимологічно і відноситься до господарства, останній термін вимагає більш повного розкриття. По-друге, чи повинна мова йти лише про державне господарство й управління ним або ж і про регулювання економічних відносин за участю інших, у тому числі приватних, господарюючих суб'єктів у межах території та юрисдикції даної держави.

Варто також звернути увагу, що різні дослідники (як економісти, так і юристи), які пишуть про «економічний суверенітет», часто звужують це поняття, розглядаючи його в контексті лише якої-небудь однієї сфери. Наприклад, М.В. Єршов акцентує увагу на фінансовому суверенітеті, І.З. Фархутдінов розглядає проблематику економічного суверенітету в першу чергу в контексті інвестиційних відношень [21], а І.П. Блищенко і Ж. Дорія аналізують «економічний суверенітет» як категорію міжнародного права [19].

На нашу думку, поширення розгляду економічного суверенітету лише як міжнародно-правової категорії пов'язане з вузьким підходом низки юристів до розуміння економічного суверенітету, що обмежує його застосування лише сферою міжнародного права і регулювання зовнішньоекономічної політики держави, однак є необхідність більш широкого розгляду даної проблематики і застосовності конституційно-правових механізмів для забезпечення і захисту економічного суверенітету.

Таким чином, можна дати таке визначення економічного суверенітету: це можливість розпорядження природними ресурсами і багатствами, у тому числі біологічними, які перебувають на території цієї держави (у тому числі в її територіальному морі) або передані на управління іншим державам, а також отримання справедливої частки від участі в міжнародному економічному співробітництві.

Існує варіант трактування терміна «економічний суверенітет» як «суверенітет в економічній сфері». Деякі дослідники вважають цей термін більш коректним, аніж термін «економічний суверенітет». Виходячи з класичного визначення державного суверенітету як «верховенства в справах внутрішніх і незалежності в справах зовнішніх», доцільно розділити формальний і фактичний економічний суверенітет. Хоча деякі класики конституційно-правової думки, наприклад Г. Еллінек, уважали, що «суверенітет» – поняття правове і йдеться про юридичну, а не фактичну незалежність державної влади від інших суб'єктів [22, с. 458], проте інші дослідники протиставляють йому «реальний суверенітет», що означає «здатність держави на ділі самостійно проводити свою внутрішню, зовнішню й оборонну політику, укладати і розривати договори, вступати чи не вступати в стосунки стратегічного партнерства і тому подібне». Спробуємо розмежувати формальний і фактичний економічний суверенітет і будемо розглядати їх у такий спосіб:

1. Формальний економічний суверенітет – це право держави контролювати всі свої економічні ресурси, активи і пасиви, зберігати в їх відношенні юрисдикцію і самостійно визначати власну економічну політику, включаючи її грошово-кредитний, бюджетно-податко-

вий, зовнішньоекономічний, антимонопольний, сільськогосподарський та інші складники.

2. Фактичний економічний суверенітет – це наявність фактичної можливості контролювати всі свої економічні ресурси, активи й пасиви, зберігати в їх відношенні юрисдикцію і визначати власну економічну політику; самодостатність і незалежність від зовнішніх поставок, особливо критично важливої продукції, від коливань світових цін на окремі види ресурсів і товарів, від кризових економічних явищ в інших державах і в світі у цілому.

Формальний економічний суверенітет цілком і повністю можна вважати об'єктом дослідження в рамках науки конституційного права. Саме «право незалежно приймати рішення» можна назвати «конституційно-правовим» розумінням економічного суверенітету. Однак юристи-конституціоналісти не можуть абстрагуватися і від питань фактичного економічного суверенітету, оскільки останній є відображенням відповідності або невідповідності реалій конституційним нормам про суверенітет.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Економічний суверенітет – це можливість розпорядження природними ресурсами і багатствами, у тому числі й біологічними, які перебувають на території цієї держави (у тому числі в її територіальному морі) або передані на управління іншим державам, а також отримання справедливої частки від участі в міжнародному економічному співробітництві.

Розмежування «формального» і «фактичного» суверенітету за критерієм того, наскільки держава реалізує свій суверенітет, набір наявних у неї суверенних інструментів проведення тієї чи іншої економічної політики, є дуже актуальним для максимально правильного визначення терміна «економічний суверенітет». Якщо право обмежене, наприклад, міжнародними зобов'язаннями, то ми маємо обмеження формального економічного суверенітету. Якщо право зберігається, але у держави немає можливості ним скористатися, то йдеться про обмеження фактичного економічного суверенітету.

Список використаних джерел:

1. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничук. Київ : Українська радянська енциклопедія, 1975. 776 с.
2. Clark I. Making sense of sovereignty. *Review of International Studies*. 1988. № 14 (4). P. 303-307.
3. Fowler M., Bunck J. Law, power and the sovereign state. University Park, Pa. : Pennsylvania State University Press, 1995. 200 p.
4. Kofman E., Youngs G. Globalization: theory and practice. London : Continuum, 2003. 313 p.
5. Krasner S.D. Sovereignty: organized hypocrisy. Princeton, NJ : Princeton Univ. Press, 1999. 264 p.
6. Kreijen G. State, sovereignty and international governance. Oxford : Oxford Univ. Press, 2002. 643 p.
7. Newman M. Democracy, sovereignty and the European Union. London : Hurst & Company, 1996. 236 p.
8. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. London : Sage, 1992. 211 p.
9. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України : монографія / А.А. Гриценко та ін. Київ, 2015. 344 с.
10. Левін І.Д. Суверенітет. Санкт-Петербург : Юридичний центр Прес, 2003. 500 с.
11. Пастухова Н.Б. Державний суверенітет: історія і сучасність : монографія. Москва : Аспект Прес, 2013. 366 с.
12. Фомін А. Економічна безпека держави. *Міжнародні процеси*. 2010. Т. 8. № 3 (24). С. 126-129.
13. Єршов М.В. Економічний суверенітет в глобальній економіці. Москва : Економіка, 2005. 280 с.
14. Резолюція 1803 (XVII) Генеральної Асамблеї ООН «Невід'ємний суверенітет над природними ресурсами» (прийнята 14 грудня 1962 р. на 1194-му пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН).
15. Хартія економічних прав і обов'язків держав від 12 грудня 1974 р. *Офіційні звіти Генеральної Асамблеї ООН*. 29 сесія. Резолюція № 3281 (XXIX).
16. Ring D. Democracy, Sovereignty and Tax Competition: The Role of Tax Sovereignty in Shaping Tax Cooperation. *Florida Tax Review*. 2009. № 9. P. 42.
17. Економічна теорія : підручник / С.В. Мочерний та ін. Москва : Проспект, 2000. 211 с.
18. Кудряшова Е.В. Юрисдикція (суверенітет) держав і податковий імунітет в області непрямого оподаткування. *Фінансове право*. 2005. № 10. С. 33-43.
19. Блищенко І.Н., Дорія Ж. Економічного суверенітету держави. Москва, 2000. 122 с.
20. Омелехіна Н.В. До питання про фіскальному суверенітет. *Юридична наука і практика*. 2014. Т. 10. № 1. С. 20-22.
21. Фархутдінов І.З. Економічний суверенітет держави в умовах глобалізації. *Право і безпека*. 2008. № 3 (28).
22. Еллинек Г. Загальне вчення про державу. Санкт-Петербург : Юридичний центр Прес, 2004, 752 с.